

ŽIGA HERBERSTEIN, PRVI ZAPISOVALEC NEKATERIH VRST PTIC IN ŽIVALI

// Andrej Kranjc

SIGISMUND (ŽIGA) HERBERSTEIN

Rojstvo: 23. avgust 1486 (Vipava)

Smrt: 28. marec 1566 (Dunaj, Avstrija)

Starši: Barbara Luegger, Lienhart Herberstein

Izobraževanje: Univerza na Dunaju, Bakalavreat svobodnih umetnosti (1502)

vir: Moskovski zapiski, 1951

Ptice človek laže opazi in jih opazuje kot pa večino drugih divjih živali. Na ptice naletimo že med paleolitskimi jamskimi risbami; ptičje kosti dokazujejo, da so bile lovski plen že v starejši kameni dobi; iz dolgih votlih ptičjih kosti so izdelovali piščali, iz ptičjega leta so prerokovali, v starem Rimu so bile gosi svete itd. Približno v istem času, kot je Žiga Herberstein izdal znamenite *Moskovske zapiske* (1549), v katerih natančno opisuje lov na ptice, sta izšli tudi pomembni deli o pticah avtorjev Gesnerja (1555) in Aldrovandija (1599). V Herbersteinovih časih oz. malo pozneje se je torej zanimanje za ptice že začelo spreminjati. Niso jih več pritegnile samo kot lovni objekt, ampak so jih začeli tudi opazovati in preučevati. Herbersteinova skrita želja je bila, da bi bil učenjak, morda naravoslovec. Življenjska pot ga je vodila popolnoma drugam. Če bi se njegova želja po študiju uresničila in bi postal učenjak, bi bil verjetno tako uspešen učenjak, kot je bil politik in diplomat, zato lahko le obžalujemo, da se ni mogel bolj posvetiti naravoslovju.

OTROŠTVO IN ŠTUDIJ

Herbersteini so bili štajerski plemiči, doma z gradu Herberstein v širši okolici Gradca, znani že v 12. stol. Leta 1470 so pridobili Vipavski grad, kjer se je 23. avgusta 1486 očetu Lenartu (Lienhart) in materi Barbari rodil sin Žiga (Sigismund). Prvi pouk je dobil v župnijski šoli v Vipavi, kjer se je naučil govoriti tudi slovensko. Osemletnega dečka so poslali v nadaljnje šolanje v Krko na Koroškem, kjer je bil njegov stric stolni prošt. Šolanje v mestni šoli pri Sv. Štefanu na Dunaju je začel leta 1497 in se 1499 vpisal na »Fakulteto za umetnosti«¹ dunajske univerze. Tam je pridobil bakalavreat (diplomo) iz svobodnih umetnosti. Kot se je sam v Vipavi naučil slovenščine, se je med študijem na Dunaju naučil cirilice in drugih jezikov. Kot sam pravi v svojem življenjepisu, se je držal obljube najljubšemu profesorju, da bo vsak dan vsaj eno uro bral ali se učil. In tega se je držal vse življenje.

Kot je bilo običajno za mladega plemiča, je najprej stopil v vojaško službo. Leta 1506 se je udeležil pohoda proti Ogrom, naslednja leta sodeloval v bojih z Benečani, dokler ga ni leta 1513 nemški cesar Maksimilijan I. povišal v viteza in ga imenoval za dvornega svetnika. S tem se je končala njegova vojaška kariera in je do pozne starosti opravljal diplomatsko službo. Med letoma 1516 in 1553 je kot poslanik potoval na devet evropskih dvorov in tudi k turškemu sultanu ter moskovskemu velikemu knezu. Prav zaradi poznavanja slovanskih jezikov, poleg slovenščine je govoril tudi češko in rusko, je bil najprimernejši za potovanja na Češko, Poljsko in v Rusijo.

ZNAMENITI MOSKOVSKI ZAPISKI

Za časa življenja je bil cenjen kot diplomat, danes pa ga bolj poznamo kot potopisca in tudi naravoslovca. Še kot študent si je želel postati učenjak, razisko-

valec, a se mu želja ni izpolnila – do poznih let, ko ni bil več kos napornim poslanskim potovanjem in je bil upokojen. Med letoma 1540 in 1548 je urejal zapiske s svojih potovanj v Rusijo in jih leta 1549 objavil v knjigi v latinskem jeziku *Rerum moscoviticarum commentarii* (*Moskovski zapiski*). Knjiga je hitro postala »knjiga leta«. Leta 1550 je izšel italijanski prevod in kmalu zatem še nekaj latinskih ponatisov in prevodov v nemščino. Slovenske *Moskovske zapiske* smo dobili (še) leta 1951.

V zapiskih je podrobneje opisal moskovske kneževine v svojem času ter evropsko Rusijo, kolikor mu je uspelo o njej izvedeti od drugih in iz dokumentov. Kakšen je pomen Moskovskih zapiskov, je morda najbolje povedano v uvodu k ruskemu prevodu (1866): »Herberstein je prekosil vse, kar je bilo do tedaj znanega o Rusiji v evropski literaturi.«

O PTICAH IZ MOSKOVSKIH ZAPISKOV

V *Moskovskih zapiskih* je kar precej zapisanega o domači perjadi, prepelicah (*Coturnix coturnix*) in velikem številu ptic na severu. Pri opisu lova, ki ga je priredil moskovski veliki knez, ga je posebej prevzelo »mного postavnih belih in škrlatnih sokolov. Pri nas jim pravijo kolobarni sokoli, oni pa krečeti. Z njimi lovijo labode, žerjave in druge ptice. Krečeti so zelo junaški ptiči, a vendar ne tako divji in grozni kakor druge ujede njihove vrste. Iz skušnje pa vemo, da pri lovu krotko poležejo jastrebi, lunji in drugi sokoli, kakor hitro so ugledali v zraku krečeta.« Imena kolobarni sokol v slovenskem imenoslovju nisem zasle-

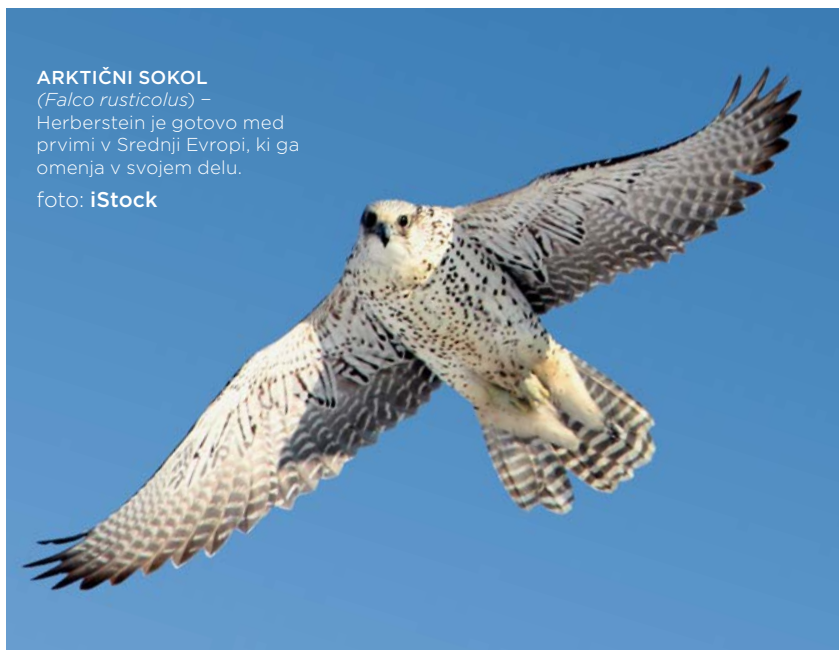

ZOBER (*Bison bonasus*) in **TUR** (*Bos primigenius*) na lesorezu iz nemške izdaje *Moskovskih zapiskov* (1557)

ARKTIČNI SOKOL

(*Falco rusticolus*) – Herberstein je gotovo med prvimi v Srednji Evropi, ki ga omenja v svojem delu.

foto: iStock

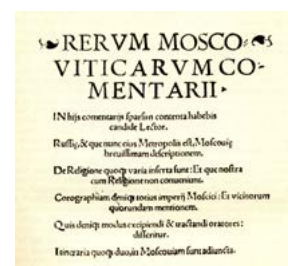
dil, rusko-slovenski slovar pa ptico »krečet« prevaja z »belim sokolom«. Tudi »belega sokola« nisem našel v naši ornitološki literaturi. Iz latinskega imena *Falco rusticolus* izvemo slovensko ime krečeta – arktični sokol, ki je največji med sokoli in živi v severnih predelih Evrazije in Amerike, v tundri, občasno se pojavlja tudi južneje. V zvezi z njegovo omembo se pojavlja več vprašanj. V *Moskovskih zapiskih* piše, da »krečetu« pri nas pravimo kolobarni sokol. S »pri nas« je Herberstein gotovo mislil Avstrijo oziroma avstrijsko cesarstvo. Kako je mogoče, da je obstajalo za to severno ptico domače ime? Ali se je v Herbersteinovem času in še prej (v 16. stoletju je bila v Srednji Evropi še »mala ledena doba«) ta sokol tako pogosto pojavljal zaradi hladnejšega podnebja, da so ga ljudje poznali? Ali so morda avstrijski plemiči te sokole uporabljali za lov in jih dobivali iz severnejših krajev? Ali se je Herberstein preprosto zmotil (iz njegovih del ni videti, da bi se pogosto) in zamenjal arktičnega sokola s kakim drugim? Kakor koli že, Herberstein je gotovo med prvimi v Srednji Evropi ali celo širše, ki omenja arktičnega sokola, pa čeprav v povezavi s sokolarjenjem, ki danes naravovarstveno ni sprejemljivo.

O TURU IN ZOBRU

Herberstein omenja bivole, lose in divje konje, posebej pa se posveti zobru in turu. Kot sam pravi, so naravoslovci na zahodu zamenjevali zadnji dve živali oziroma niso vedeli, da sta to dve različni vrsti divjega goveda. Na sliki tura iz ene latinskih izdaj je v latinščini zapisal: »Sem Urus, po poljsko tur, nemško Aurox: nevedneži me napačno imenujejo bizon.« Ob sliki zobra pa napiše: »Sem bizon, poljsko zuber, nemško Bisont: nevedneži me napačno imenujejo tur.« Obe živali podrobneje opiše ter tudi pove, kaj je izvedel od domačinov o lovu nanje, o parjenju turov z domačimi kravami, o uporabi njihovih rogov in podobno. Za boljšo predstavo je v nemški izdaji iz l. 1552 dodal lesoreza obeh živali, tura (*Bos primigenius*) in zobra (*Bison bonasus*).

Naslovnica Wernherjevega dela *O čudovitih ogrskih vodah* iz leta 1551, ki je bilo posvečeno Žigi Herbersteinu.

Naslovna stran izvirne latinske izdaje *Moskovskih zapiskov* iz leta 1549

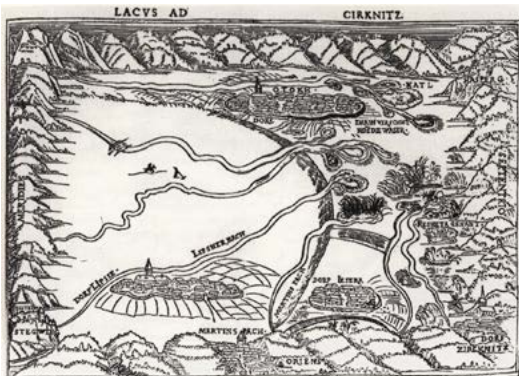
PRVI ZAPISOVALEC

Zoologi Herbersteina ne štejejo med »odkritelja« tura in zobra, tudi sam se ni čutil kot tak. Carl Linne je še 200 let kasneje vpeljal znanstveno latinsko poimenovanje in redko je naleteti, da se v zvezi z zobri ali turi omenja Herbersteina. Tudi v ornitološki literaturi ni zaslediti Herbersteina kot enega prvih srednjeevropskih piscev, ki omenja arktičnega sokola.

Ravno obratno pa je s prvim opisom in zemljevidom Cerknškega jezera. Leta 1551 je na Dunaju izšla knjiga Herbersteinovega varovanca Georga Wernherja *De admirandis Hungariae aquis ... (O čudovitih ogrskih vodah ...)*. Knjigo je posvetil Žigi Herbersteinu in po njegovem priporočilu med ogrskimi vodami omenil tudi Cerknško jezero. Do pred kratkim je bila uganka, kako je mladi Wernher, ki Cerknškega jezera nikoli ni videl, lahko tako stvarno opisal jezero in priložil tako dober zemljevid. Ker je to najstarejši znani tiskani opis tega presihajočega jezera, se ni mogel naslanjati na starejše avtorje. Primož Simoniti je ugotovil, da mu je sam Herberstein poslal opis jezera (v rokopisu) in zemljevid, ki ga je najbrž graviral Herbersteinov graver. Tega odkritja, da avtor prvega stvarnega natisnjene opisa ter zemljevida Cerknškega jezera ni neznan dunajski študent, ampak vipavski rojak in zelo pomembna osebnost svojega časa, smo res lahko zelo veseli.

LITERATURA:

- BREHM, A. E. (1876): Brehms Thierleben. - Verlag des Bibliographischen Instituts, Leipzig.
- GLONAR, J. (1925-1932): Herberstein, Sigismund. - Slovenski biografski leksikon, I, Zadruga gospodarska banka, Ljubljana.
- HERBERSTEIN, S. (1951): Moskovski zapiski. - DZS, Ljubljana.
- SIMONITI, P. (2010): The 1551 Herberstein - Wernher Description of Lake Cerknica. - *Acta carsologica* 39/1, SAZU in ZRC SAZU, Ljubljana.
- WERNHER, G. (1551): De admirandis Hungariae aquis. - Aquila, Vienna.

Zemljevid Cerknškega jezera v Wernherjevem delu 1551, ki ga je najbrž graviral Herbersteinov graver, znani Hirschvogel.

IZ ZBIRK
PRIRODOSLOVNEGA
MUZEJA SLOVENIJE

foto: Matija Križnar

Miocenski čebelar!

// Matija Križnar

Evolucijska pot ptic je v fosilnem zapisu še vedno dokaj luknjasta, toda z vsako novo najdbo to vrzel zapolnjujemo. Pri raziskovanju fosilnih ptic imajo pomembno vlogo tudi muzejske zbirke, ki pogosto hranijo primerke, zbrane že pred stoletji, a so ti ostali neopisani, pozabljeni ali celo izgubljeni. Za izgubljenega je veljal tudi redek ostanek miocenske ptice iz Radoboja na Hrvaškem. Fosilni ostanek je bil »odkrit« med obsežno zbirko fosilnih žuželk, rib in rastlinskih ostankov, ki jih danes hrani Prirodoslovni muzej Slovenije.

Fosilni ostanek ptice iz Radoboja je ohranjen na dveh ploščicah, kjer so na eni zelo dobro vidni odtisi šestih peres. Od kostnih ostankov so ohranjene in prepoznavne koželjnica (radius), podlahtnica (ulna), stopalnica (metatarsus) in nekaj prstnih kosti. Predhodni pregled ostankov je pokazal, da kosti ne pripadajo edinemu znanemu ostanku čebelarja vrste *Merops radoboyensis* iz Radoboja, ampak gre verjetno za novo vrsto. Veliko več pa vemo o izvoru fosilnega primerka. Po dostopnih podatkih naj bi primerek miocenske ptice v obdobju med 1862 in 1866 v Kranjski deželni muzej prinesel in mu jo podaril Leopold Urbas iz Idrije. O tem pričata tudi ohranjena stara inventarna knjiga in podroben zapis v takratnem muzejskem časopisu.

Čeprav fosilni ostanek ptice ne izhaja s katerega izmed slovenskih najdišč, to ne zmanjšuje njegove pomembnosti in dragocenosti. Pomembno je raziskovanje tudi že odkritih in več kot stoletje shranjenih primerkov, kjer pa ključno vlogo igrajo tudi primerni muzejski in depojski prostori.